

رویکرد مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده

فاطمه عباسپور^{*1}، افسون مهدوی²

1- دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، Abbaspoor.1991@gmail.com

2- مربی و عضو هیئت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، Afsoon_mahdvi@yahoo.com

چکیده

امروزه بافت‌های فرسوده شهری از جمله مهم‌ترین معضلاتی هستند که گریبان گیر شهرها شده‌اند. این بافت‌ها به‌طور عمده بخش‌هایی از شهر هستند که از چرخه تکاملی حیات آن جدا گشته و به شکل کانون مشکلات و نارسایی‌ها درآمده‌اند. این در حالی است که این بافت‌ها از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های نهان بسیاری برخوردارند که اگر به فعلیت برسند می‌توانند در فرایند توسعه شهر به‌عنوان نیروی محرک استفاده شوند. از این رو توسعه نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری از اهداف اصلی نوسازی شهرها قرار گرفته است. با توجه به اینکه نوسازی شهرها در جهت ارتقاء کیفیت زندگی صورت می‌گیرد لازم است کلیه ابعاد کالبدی و غیر کالبدی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهر مدنظر قرار گرفته شود و از آنجا که مردم استفاده‌کنندگان و ذینفعان اصلی طرح‌های شهری هستند، توجه به خواست و نیازهای آن‌ها در طرح‌های شهری اهمیت به‌سزایی دارد و راه را برای تحقق‌پذیری این طرح‌ها نیز هموار می‌سازد. امروزه ارگان‌های دولتی، مقامات تصمیم‌گیرنده و مجریان طرح‌ها، همگی به این موضوع واقف شده‌اند که حضور و مشارکت مردم در امور شهر به‌ویژه بافت‌های فرسوده و تاریخی، نقش اصلی را در تحقق‌پذیری این طرح‌ها ایفا می‌نمایند. این امر نه تنها در تحقق این پروژه‌ها مؤثر است، بلکه از طریق درگیر نمودن مردم با محیط زندگی خود، آنان را نسبت به محل سکونت خود حساس می‌نماید. بدین ترتیب مردم خود را در برابر سکونتگاه خود مسئول دانسته و پایداری این طرح‌ها تضمین می‌شود. ساختار اصلی مقاله از دو بخش تشکیل می‌شود: بخش اول، با عنوان مبانی نظری، دربرگیرنده تعاریف، تاریخچه و دیدگاه‌ها است. بخش دوم شاخص‌های مؤثر بافت فرسوده و مشارکت مردمی است.

واژه های کلیدی: بافت فرسوده، بهسازی، نوسازی، مشارکت

مقدمه:

بافت‌های فرسوده، به‌طور عمده بخش‌هایی از شهر هستند که از چرخه تکاملی حیات آن جدا گشته و به شکل کانون مشکلات و نارسایی‌ها درآمده‌اند. از آنجاکه نیروهای متحول ساز درون این بافت‌ها، قدرت و سرعت لازم برای همگام کردن خود با سایر بخش‌های شهر را دارا نبوده لذا حرکتی واپس‌گرا را در پیش گرفته و روزبه‌روز از گردونه توسعه پویای شهر دور می‌گردند. طی سال‌های گذشته در جهت مقابله با پدیده فرسودگی، نهادها و سازمان‌های مسئول کنترل و هدایت توسعه شهر، در قالب تهیه طرح‌ها و پروژه‌های موضعی و موضوعی اقدام به انجام فعالیت‌هایی در بخش بافت‌های فرسوده نموده‌اند، لیکن بخش عمده‌ای از این‌گونه اقدامات، تاکنون موفق به حصول نتایج کامل و مطلوبی نگردیده است.

امروزه ضرورت مشارکت شهروندان در بهبود وضعیت کالبدی و اجتماعی شهرها بر کسی پوشیده نیست. تجربه‌ی کشورهای مختلف جهان در طرح‌های توسعه شهری نشان می‌دهد. اجرای طرح‌ها در بسیاری موارد از توان دولت خارج است. موفقیت طرح‌ها در گرو مشارکت مردم و نهادهای محلی است و تنها با جلب اعتماد عمومی، تشویق مردم در مراحل مختلف طرح و استفاده از مشاور عمومی باعث می‌شود که طرح‌ها در مرحله‌ی اول تا حدود زیادی در تدوین اهداف و قابلیت‌های اجرایی با موفقیت همگام باشند و درنهایت بتوانند با تکیه بر داده‌های موثق، نیازها و پستوانه مردم، موفقیت خود را تضمین کنند.

در این پژوهش به نظر می‌رسد که مشارکت مردم باعث افزایش کیفیت و بهبود روند بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده می‌شود. به نظر می‌رسد که عدم مشارکت مردم به دلیل بی‌اعتمادی به برنامه‌های دولت است.

امروزه به اثبات رسیده است که حضور مردم در تمامی طول پروژه، امری انکارناپذیر و مؤثر در پیشبرد اهداف و تحقق‌پذیری آن می‌باشد. لذا این مقاله با تبیین اهمیت موضوع مشارکت در امر بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده، سعی در عملیاتی نمودن آن و معرفی فرایندهای کار مشارکتی داشته است.

طرح مسئله:

هم‌اکنون شهرهای ایران با مسئله‌ای به نام فرسوده و تاریخی شهر درگیر شده‌اند که بازندگی جدید شهری و مشخصات یک شهر مدرن ناسازگار و ناهماهنگ است. کالبدشناسی ساختاری و عملکردی این بافت‌ها نشان‌دهنده تجلی مشکلات نظیر تعارض با ساختار کلی شهر، تراکم و تمرکز جمعیت و فعالیت‌ها، افول اقتصادی، افول کیفیت کالبدی، کاهش ارزش‌های محله‌ای و سکونتی، افول کیفیت‌های اجتماعی، شرایط نامطلوب زیست‌محیطی، دشواری‌های دسترسی مشکلات ترافیکی و انحطاط کیفیت‌های فرهنگی و بصری بوده است.

از طرفی نهادها و سازمان‌های مسئول کنترل و هدایت توسعه شهر، اقدام‌هایی در بافت‌های فرسوده انجام می‌دهند، اما با این حال همچنان با مشکلات بافت فرسوده روبرو هستیم در این مقاله به این می‌پردازیم که چه میزان مشارکت‌های مردم در روند بهبود و کیفیت بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده تأثیر دارد.

تعاریف و مفاهیم:

بافت فرسوده

عبارت است از: بافت‌های شهری که وجود عوامل و عناصر مختلف در آن، کاهش ارزش‌های کیفی محیط‌زیست انسان را (از جنبه‌های کالبدی، عملکردی، زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی) فراهم می‌آورد و با نزول ارزش‌های سکونتی، نوسازی در بافت متوقف می‌شود و میل مهاجرت در جمعیت ساکن فزونی می‌یابد. (جهانشاهی، ۱۳۸۲: ۱۸)

بافت فرسوده نیز عمدتاً محدودیهایی از بافت ساخته‌شده شهر را در برمی‌گیرد که به دلایل مختلف از جمله قدمت، استفاده از مصالح نامناسب، عدم رسیدگی به بافت و ساختمان، ترکیب بافت و نظایر این‌ها فاقد توان پاسخ‌گویی به نیازهای امروزی شهر و ساکنان بافت است. در تعبیری کامل‌تر و جامع‌تر، بافت فرسوده علاوه بر ویژگی‌های کالبدی، دچار کیفیت پایین شرایط اجتماعی،

اقتصادی و زیست‌محیطی است و تداوم سکونت در آن فقط از روی ناچاری و ناتوانی ساکنان صورت می‌گیرد (reddy,1996:21).

بافت فرسوده تظاهر نوعی بیماری در ساختار مجموعه‌های زیستی و عموماً مناطق شهری محسوب می‌گردند و عوامل چندی در بروز و شکل‌گیری آن‌ها دخیل‌اند که از میان می‌توان به عوامل کالبدی، عملکردی، زیست‌محیطی، اقتصادی-اجتماعی، فرهنگی اشاره کرد. تأثیر مخرب هر یک از عوامل فوق سبب کاهش ارزش‌های کمی و کیفی محیط‌زیست، در محدوده‌هایی از شهر می‌شود و با نزول ارزش‌های سکونتی-عملکردی در این قبیل محدوده‌ها امر نوسازی، بازسازی و بهسازی در آن‌ها متوقف می‌گردد و میل به عدم‌تغییر و تحول در آن‌ها فزونی می‌یابد و حالت فرسودگی و ناکارآمدی در آن‌ها مستولی می‌شود و بدین ترتیب بافت فرسوده به‌عنوان بازتابی از تأثیر عوامل مخرب شکل می‌گیرد و به‌صورت فضایی که به‌تدریج متعلق به همه کس و غیرقابل سکونت برای هر کس باشد به حیات خود ادامه می‌دهد. (مهندسین مشاور امکو، ۱۳۸۲: 1)

فرایند شکل‌گیری بافت فرسوده

هر بافت تاریخی در شهر را می‌توان بافت فرسوده دانست، ولی هر بافت فرسوده، بافت تاریخی نمی‌باشد لذا دامنه شمول بافت تاریخی بیشتر از بافت فرسوده است و بافت تاریخی می‌تواند بافت فرسوده را در برگیرد. (شماعی، ۱۳۸۰: ۶۴)
پس بر همین اساس، بافت‌های کهن شهری و روستایی کشور نماد فرهنگ و تمدن ایران‌زمین، اسنادی از تاریخ، نموده‌های محسوس هویت و تجربه نیاکان ما محسوب می‌شوند. این بافت‌ها دربرگیرنده ارزش‌های معماری و شهرسازی و هویت ملی، نمایانگر خاطرات قومی و آثاری متعلق به تمامی نسل‌های حاضر و آینده کشور است که درعین حال جایگزین ناپذیر نیز هستند. (سرتیپی پور، ۱۳۸۵: ۲۳۷)

ابعاد فرسودگی بافت‌های شهری:

فرسودگی از ابعاد متعددی برخوردار است که با یکدیگر ارتباط و پیوند متقابل دارند، اما مهم‌ترین ابعاد فرسودگی عبارت‌اند از: فرسودگی کالبدی-سازه‌ای: فرسودگی که از افت کیفیت کالبدی بنا یا بافت ناشی می‌شود که می‌تواند و عوامل مختلفی که سبب این نوع فرسودگی می‌شود شامل: عدم نگهداری بنا یا نگهداری نامناسب و نامطلوب فضا.
فرسودگی کارکردی: این نوع فرسودگی زمانی اتفاق می‌افتد که بافت برای کارکردی که به خاطرش طراحی شده، برای استفاده مناسب نباشد.

فرسودگی نسبی یا اقتصادی: در اغلب موارد، فرسودگی یک مفهوم مطلق نیست بلکه در ارتباط با سایر ساختمان‌ها و گستره‌ها همیشه مفهومی نسبی دارد؛ بنابراین زمانی که مردم قدرت خرید و سرمایه داشته باشند ولی خارج از محدوده بافت تاریخی سرمایه‌گذاری کنند، در آن زمان است که مفهوم فرسودگی نسبی یا اقتصادی مطرح می‌شود و دلیل آن به خاطر این است که هزینه سرمایه‌گذاری در محله تاریخی بیشتر از نقاط دیگر است و برای سرمایه‌گذاری از جذابیت کمتری برخوردارند (Alvin,1970:65).

بنابراین برای جلوگیری از فرسایش در هر نوع بعد باید میزان پایداری را با انجام عمل مرمت در فضای شهری بالا برد و با افزایش پایداری، عمر فضای شهر بالا رفته و میزان دوام آن فزونی می‌گیرد. (امیری، ۱۳۷۴: 15)

بهسازی:

بهسازی به سلسله اقداماتی گفته می‌شود که به‌منظور ابقاء و بهبود کالبد و فضای شهر در کوتاه‌مدت صورت می‌گیرد. (مهدی زاده، ۱۳۸۱: 18)

بهسازی، فرایندی است که طی آن می‌توان به بهبود وضعیت فضا، مجموعه و بنای نه‌چندان مطلوب موجود پرداخت و با تغییر عملکرد در معاصر سازی سازمان فضایی مطلوبی را ایجاد کرد.

شامل سلسله اقداماتی کوتاه مدت به منظور بهکرد کالبد ناشی از فرسایش کارکردی (فعالیتی) است. در واقع بهسازی زمانی صورت می گیرد که فرسودگی نسبی فضا از لحاظ کارکردی حادث شده باشد. بهسازی فرایندی است که طی آن می توان به بهبود وضعیت فضا، مجموعه و بنای نه چندان مطلوب موجود پرداخت و با تغییر عملکرد در معاصر سازی، سازمان فضایی مطلوبی را ایجاد کرد. بهسازی می تواند چارچوب اقداماتی به شرح زیر انجام می پذیرد:

- 1- بازیافت (مجموعه اقداماتی که با حداقل هزینه و حداقل مداخله به ایجاد شرایط زیست بهینه در فضای شهری منجر می گردد).
 - 2- مراقبت، جلوگیری، ضمانت و صیانت، مجموعه اقداماتی برای حفظ، ممانعت و جلوگیری کردن از آسیب ها و خطرات وارده بر کالبد و عملکرد (فضای شهری با اتخاذ تدابیر مناسب برای جلوگیری از خطرات احتمالی).
 - 3- حمایت، (کلیدیه اقداماتی که سبب افزایش امنیت، قدرت و استحکام بنا گردد).
 - 4- توان بخشی، (مجموعه اقداماتی که از طریق تعریف فعالیت جدید در فضا سبب تجدید حیات بافت کهن می گردد).
 - 5- بهبود، ساماندهی، بازآبادانی، (مجموعه اقداماتی که سبب تقویت جنبه های مثبت و تضعیف جنبه های منفی می گردد).
- (مقصودی، 1381: 13)

نوسازی:

نوسازی یعنی بازگرداندن حیات مجدد به بنا یا فضا و احیا، با تأکید بر تغییر شکل فضا یا مجموعه شهری است (Smith, 1996:85).

نوسازی زمانی انجام می شود که فضای شهری، مجموعه و یا بنا از نظر عملکردی فعال هستند، ولی فرسودگی کالبدی سبب کاهش بازدهی و کارایی آن شده باشد. (سیف الدینی، 1381: 390)

زمانی انجام می گیرد که فضای شهری (بافت یا گستره)، مجموعه با بنا از کارکردی مناسب و معاصر برخوردار بوده ولیکن فرسودگی نسبی کالبدی فضا سبب کاهش بازدهی و کارایی آن شده است. نوسازی مجموعه یا فضای شهری کهن، سازمان فضایی مربوطه را معاصر سازی نموده و امکان بازدهی بهینه آن را فراهم می آورد.

در قالب اقداماتی به شرح موارد زیر قابل اجراست:

- 1- تجدید حیات: مجموعه اقداماتی متنوع و تکمیلی برای بازگرداندن حیات مجدد و یا زندگی مجدد بنا، مجموعه و یا بافت شهری مسئله دار.
- 2- انطباق، به روزرسانی، (سلسله اقداماتی که سبب ایجاد سازش میان کالبد و فضای کهن با نیازهای معاصر گردد. این اقدامات منجر به ایجاد تغییر در فضا و اصلاح فضا، به منظور انطباق با کاربری های موجود و پیشنهادی می گردد).
- 3- تبدیل، دگرگونی، (مجموعه اقداماتی که بتواند به تغییرات مورد نیاز فضا پاسخ گوید و اخلاص حادث شده در زندگی فضا را از میان بردارد).
- 4- حفاظت، (مجموعه اقداماتی که حفاظت و نگهداری از فضا به شکل اولیه و طبیعی خود می گردد، به نحوی که بتواند به نیازهای معاصر پاسخ دهد و یا با تغییراتی چند در شکل طبیعی خود ادامه دهد).
- 5- نو کردن، (شکل دادن و لا ارزش نمودن مجدد یک فضای کهن شهری از طریق مداخلات کالبدی فضایی).
- 6- احیا، (اقداماتی که سبب یگانگی بخشیدن به همه بخش های ازمیان رفته شهر یا سازمان فضایی می گردد، به گونه ای که بتوان کلیت خدشه دار شده را مجدداً و از نو ایجاد کرد). (مقصودی، 1381: 21)

مشارکت

مشارکت در لغت به معنای درگیر شدن و شرکت نمودن در یک فعالیت است (Oxford advanced dictionary, 1995).

در تعریفی دیگر، مشارکت «درگیری ذهنی و عاطفی اشخاص در موقعیت‌های گروهی است که آنان را برمی‌انگیزد تا برای دستیابی به اهداف گروهی، یکدیگر را یاری دهند». از این تعاریف چنین برمی‌آید که درگیر شدن، یاری‌دادن و مسئولیت، سه رکن اصلی مشارکت می‌باشند. (علوی تبار، 1379: 15)

این مفهوم کلیدی، امروزه در کلیه زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی و ... مطرح می‌شود و توسعه سریع و روزافزون آن، مدیون این حقیقت است که دولتمردان درک کرده‌اند، گستردگی و پیچیدگی ابعاد زندگی مدرن، فراتر از توانایی ایشان برای شناسایی و غلبه بر آن است. از آنجاکه مشارکت در حوزه شهرسازی و طراحی شهری، فرایندی است که عموم مردم را در ارتباط با تغییرات شهر، دخیل می‌نماید (Cowan, 2005).

لذا به نظر می‌رسد که استفاده از آن در تمامی جوانب زندگی شهری، یکی از کلیدهای توسعه می‌باشد و انعکاس این امر در حوزه مرمت شهری، اتکا به همیاری مردم و استفاده از رویکرد مشارکت جویانه در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده خواهد بود.

تاریخچه مشارکت در نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری

بحث مشارکت عمومی در نوسازی و بهسازی شهری برای اولین بار در اواخر قرن نوزدهم توسط پاتریک گدس در انگلستان مطرح گردید؛ اما به دلیل خشکی نظام برنامه‌ریزی آن زمان، چندان مورد توجه قرار نگرفت.

در سال 1969، شری ارنشتاین، دسته‌بندی خود را که سطوح مشارکت را معرفی می‌کرد، ارائه نمود. هم‌زمان، آرتور اسکفینگتون را برای دولت انگلستان تهیه نمود که طبق این گزارش، «مردم و برنامه‌ریزی» گزارشی تحت عنوان گردید برنامه‌ریزی باید منعکس‌کننده خواست مردم باشد و این امر تنها در صورت مشارکت آنان امکان‌پذیر است. این گزارش، مشارکت را به‌عنوان «عمل به اشتراک گذاشتن، تدوین سیاست‌ها و پیشنهادها برای مردم» مطرح نمود (Columbia law 1966:485-607).

در دهه 1970، مشخص شد آنچه اسکفینگتون مطرح می‌کرد مکانیزی لازم برای سیستم برنامه‌ریزی انگلستان و سایر کشورها است تا مشارکت عموم بتواند به‌طور مؤثر و وسیع اجرا گردد. در نتیجه سیستم‌های برنامه‌ریزی بر اساس نظریات اسکفینگتون تغییر یافت و سیستم‌های آموزشی برای مشارکت مردم در برنامه‌ریزی استفاده گردید (همان).

با رشد و گسترش روزافزون این مفهوم، به‌کارگیری مشارکت مردمی در نوسازی و بهسازی به شیوه‌های امروزی، در دهه 1990 اوج گرفت و در این راستا از تسهیلات و سایر حرفه‌مندان استفاده گردید.

سطوح مشارکت

مشارکت مردمی امری تحمیلی نیست که از پایین به بالا صورت گیرد بلکه باید شرایطی فراهم شود که مردم با ارتباط قابل‌ذکر است: روشن و آگاهانه اما در یک چارچوب قانونمند در جریان شکل‌گیری پروژه حضور یابند (توسلی، 1379: 60).

نحوه دخالت دادن و میزان استفاده از مشارکت مردم در جوامع مختلف بسته به زمینه‌های اجتماعی، قانونی و فرهنگی متفاوت می‌باشد، این موضوع توسط نویسندگان متعددی بررسی گردیده است. شناخته‌شده‌ترین دسته‌بندی را آن‌چنان که ذکر شد، شری ارنشتاین در سال 1969 بانام نردبان مشارکت شهروندی ارائه نموده است.

اصل مهم در این دسته‌بندی، درجه‌بندی مفهومی است که از عدم مشارکت تا کامل‌ترین نوع مشارکت تداوم دارد. بر این اساس می‌توان انواع رویکردهای دخالت مردم در پروژه‌های شهری را بازشناسی نمود:

محرومیت از مشارکت: این مشارکت در واقع مشارکت محسوب نمی‌شود. بلکه ادعای داشتن مشارکت است. نیت اصلی، نه تأمین منافع مردم، بلکه تأمین منافع کارفرما است. علت اصلی توسل به مشارکت، کسب مشروعیت برای طرح و کاهش مقاومت مردم در مقابل آن و در نتیجه سهولت اجرای طرح است. مشارکت جزئی: نیت اصلی در این نوع مشارکت تأمین منافع مردم تا جایی است که با منافع دولت و کارفرمایان تضاد پیدا نکند. مردم حق اظهار نظر و مخالفت دارند، اما نمی‌توانند بر اجرای نظراتشان نظارت داشته باشند و اعمال خواسته‌های خود را پیگیری نمایند. مشارکت ابزاری برای بهبود کیفیت طرح‌ها قلمداد می‌شود. جریان اطلاعات، عمدتاً از پایین به بالا بوده و از مشارکت مردم در تأمین اعتبار مالی طرح‌ها استفاده می‌شود.

قدرت شهروندی: نیت اصلی، تأمین حداکثر منافع مردم و جلب رضایت عموم است. مشارکت علاوه بر آنکه ابزاری برای بهبود کیفیت طرح‌ها قلمداد می‌شود، خود به‌عنوان هدفی در جهت رشد فکری، اجتماعی و مدنی شهروندان است. شهروندان در تصمیم‌گیری و هدف‌گذاری مشارکت نموده، علاوه بر آن حق اظهارنظر، اعتراض و مخالفت با طرح، همچنین توانایی نظارت بر اجرای خواسته‌هایشان را نیز دارند (حبیبی، 1384، 24).

مشارکت مردمی در ساماندهی بافت های فرسوده شهری

با عنایت به گستردگی و اهمیت موضوع بافت های فرسوده شهری و خطرپذیری بالای مناطق شهری، بازسازی و بهسازی بافت های مذکور، جهت جلوگیری از خسارات جانی و مالی زلزله یکی از مهمترین موضوعات در رابطه بابافت های فرسوده شهری می باشد و یکی از موانع اصلی احیای این بافت ها، نحوه تامین مالی این پروژه ها است.

این فرایند بدون مشارکت مردم غیرممکن و یا بسیار دشوار می باشد. بحث مشارکت در کشور ما دارای سابقه طولانی است. در گذشته همکاری، همیاری، همدلی و تعاون واژه هایی بودند که در فرهنگ ما ارزش بالایی داشته و کاربرد بسیار داشتند؛ اما مشارکت مردمی در برنامه ریزی رویکرد نوینی است و نیاز به بحث و بررسی بسیار دارد. تجربه سالیان قبل در امر بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری نشان می‌دهد که بدون استفاده از رویکرد مشارکتی نمی توان پیشرفتی در این امر حاصل کرد. (پورجعفر، 1387: 7)

دیدگاه‌ها:

مهمترین نظریات مشارکت نظریه‌های متعددی در زمینه مشارکت و مدیریت شهری مشارکتی از نیمه دوم دهه 1960 به این سو مطرح گردیده است. ملاک انتخاب این نظریه‌ها، میزان نوآوری و خلاقیت و استحکام نظری و تأثیرگذاری بر نظریه‌های بعدی می باشد که در اینجا به آنها اشاره می‌گردد:

نظریه جان ترنر تحقیقات جان ترنر و دیگران نشان می‌دهد، هنگامی که دولت مرکزی در امور اجتماعات محلی دخالت می‌کند هم نیازهای واقعی این جوامع برای دولت مرکزی نهفته است و هم باکنار گذاشتن مردم محلی توان و امکانات آن نیز از دست می‌رود. وی با طبقه بندی اصولی انواع مشارکت در جدول معروف خود، کمک شایانی به شکل گیری نظریه مشارکت کرده است. در زیر خلاصه‌ای از نظریه وی به صورت جدول ارائه شده است: (علوی تبار، 1379: 65)

جدول 1- خلاصه نظریه جان ترنر (ماخذ: علوی تبار، 1379، 69)

حالت ها	وضعیت	نمونه
اول	دولت مقتدر، متمرکز و ثروتمند است. نیازی به مشارکت مردم احساس نمی کند.	اکثر کشورهای عربی
دوم	دولت مقتدر و متمرکز است ولی ثروتمند نیست. به زور یا به تشویق از مردم می خواهد در امور به طور رایگان مشارکت کنند یا با اهداء پول یاری برسانند.	برخی کشورهای اروپای شرقی
سوم	دولت تابع تصمیم گیری مردم در تمام اموری که مربوط به آنها می شود است. دولت هزینه های عمرانی را از ثروت ملی می پردازد	کشورهای اسکانندیناوی
چهارم	دولت دخالتی در امور محلی ندارد. مردم از طریق ارگانهای مردمی هم منابع مالی را تامین می کند و امور را مدیریت می کنند.	شمال اروپا و آمریکای شمالی

نظریه جیمز میجلی^۱

میجلی بر اساس پاسخ دولتها به مشارکت، آن را به چهار نوع تقسیم می کند.

۱- شیوه ضد مشارکتی

طرفداران این عقیده معتقد به سرکوب مشارکت تودهها هستند. حکومتها اجازه مداخله و مشارکت همگانی در تدوین سیاستها و امور را که ممکن است با اهداف کلان اجتماعی و اقتصادی آن ها تعارض پیدا کند، نمی دهد.

۲- شیوه مشارکت هدایت کننده

در این شیوه دولت از مشارکت اجتماعات محلی با انگیزه های پنهانی، حمایت میکند. در مجموع دولتها با بهره گیری از شیوه های مشارکت هدایت شده اهداف زیر را دنبال می کند:

۱. استفاده ابزاری از مشارکت، برای اجرای طرحها

۲. کنترل جنبشها و اجتماعات محلی

۳. استفاده از جاذبه های مشارکت برای کسب مشروعیت سیاسی_ اجتماعی

۳- شیوه مشارکت فزاینده

در این شیوه دولت در برخورد با مشارکت به شکلی دوگانه عمل میکند. به این ترتیب که در موضع گیریهای رسمی از آن حمایت می کند، اما عملاً در مسیر تحقق پیشنهادهای مشارکتی اقدام موثری انجام نمی شود.

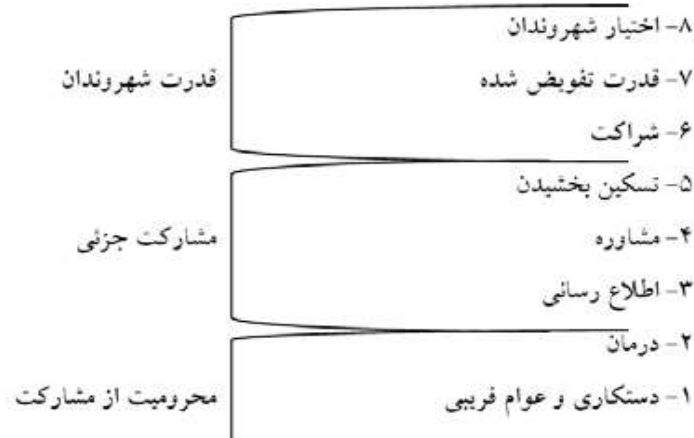
۴- شیوه مشارکت واقعی

در این شیوه دولت، به طور کامل از مشارکت اجتماعی حمایت میکند و از طریق ایجاد ساز و کارها و ساختارهایی برای ورود موثر اجتماعات محلی در تمامی زمینهها، تلاش می کند. (حبیبی و سعیدی رضوانی، 18:1384).

نظریه شری ارنشتاین^۲

در اواخر دهه 1960 میلادی، نقش مشارکت شهروندان در جوامع بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. ارنشتاین مشارکت شهروندی را با تعبیر قدرت شهروندی به کار گرفت و در توضیح آن از نردبان مشارکت استفاده کرد. نردبان مشارکت ارنشتاین دارای پله های زیر است: (عدالت خواه، 37:1375).

شکل ۱- نردبان مشارکت ارنشتاین (ماخذ: عدالت خواه، 37:1375)

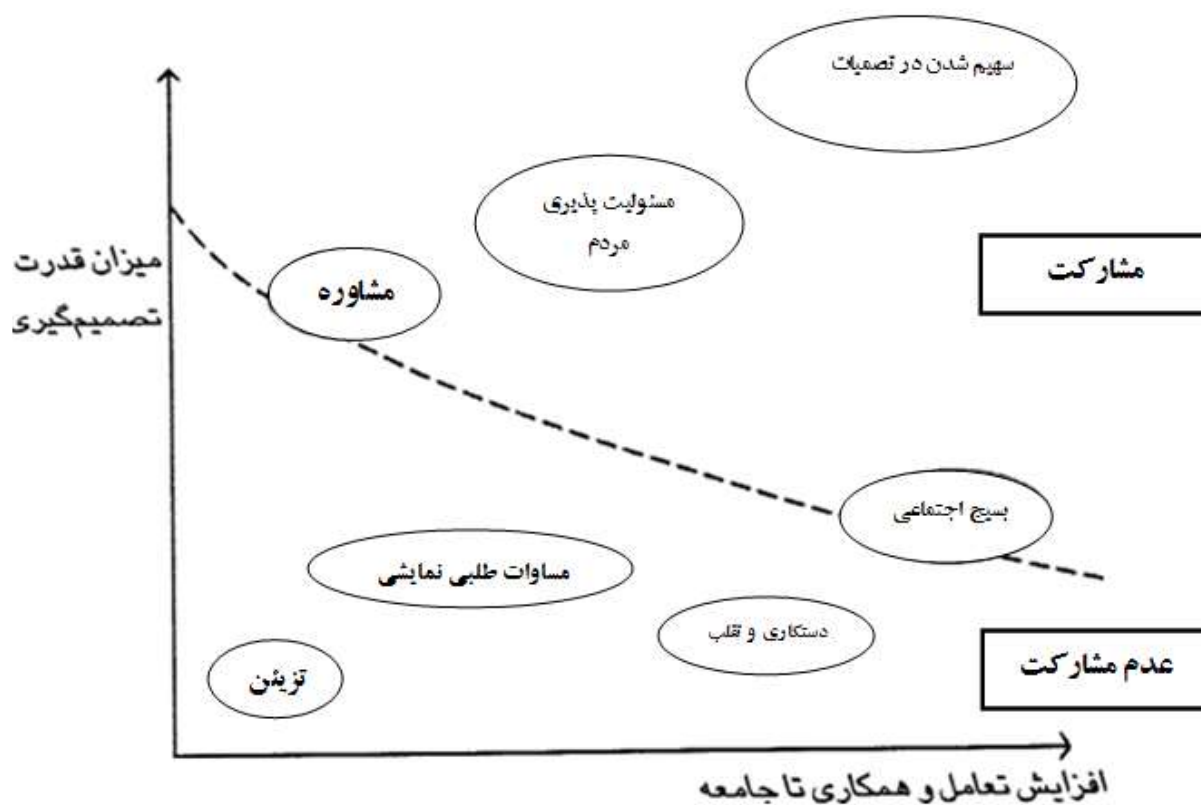

¹ James Midgley

² Sherry Arnstein

نظریه دیوید دریسکل³

دریسکل معتقد است، مشارکت بر سه اعتقاد ذیل مبتنی است:
 الف) توسعه، در وهله اول و پیش از همه، باید به نفع ساکنان محلی باشد.
 ب) مردمی که در محدوده مورد برنامه ریزی زندگی می کنند، دقیقترین اطلاعات را درباره آن محدوده دارند.
 ج) مردمی که بیشترین تاثیرات را از تصمیمات می پذیرند، سهم بیشتری برای مشارکت در تصمیم گیری دارند.
 از نظر دریسکل اشکال مختلفی از مشارکت وجود دارد که در دو دسته کلیتر "مشارکت" و "عدم مشارکت" جای میگیرد.
 دریسکل انواع مشارکت را در یک نمودار دو بعدی و بر حسب میزان اختیار در تصمیم گیری به شکل زیر نشان می دهد.

نمودار 1- مدل دو بعدی رابطه میزان قدرت تصمیم گیری و افزایش تعامل و همکاری با جامعه (ماخذ: حبیبی و سعیدی، رضوانی، 1384):

(23)

دیدگاه مشارکتی:

مشارکت شامل دخالت مردم در تمامی فرایندهای تصمیم گیری، اجرای طرح و همچنین شراکت در منافع حاصل از طرح های توسعه و دخالت آنان ارزشیابی این طرح ها است. در مبحث توسعه، مفهوم مشارکت اساساً برای تعریف نوع و سطح مداخله شرکت ها در طرح ها، پروژه ها و برنامه ریزی توسعه است. هدف از به کارگیری دیدگاه های مشارکتی، در مرکز قرار دادن افرادی است که بر آنها تأثیرگذار است (Noel, 2009: 76).

نظریه های کلاسیک:

نظریه کلاسیک: (مانند برنامه ریزی فیزیکی، برنامه ریزی عقلایی، برنامه ریزی سیستمی):

³ David Driskell

این نظریه‌ها توانایی حل مشکلات جامعه شهری را از طریق تهیه اجرا و ارزیابی طرح‌ها در عمل از دست داده‌اند در عین حال مردم خواستار پارادایم جدیدی بودند که مردمی بودن، مشارکت، انعطاف‌پذیری پاسخگو بودن و کارساز بودن را در روند تهیه طرح‌ها اساس کار خود قرار دهد. در این راستا برنامه‌ریزی مشارکتی برای اولین بار توسط هیلی شکل گرفت. (Healy, 1992)

پیشینه تحقیق

ساماندهی بافت فرسوده شهری در راستای نوسازی و بهسازی با تأکید بر مشارکت مردمی (مطالعه موردی: محله استادسرا در شهر رشت) با روش توصیفی-تحلیلی به این نتیجه رسید اولین اقدام برای باز زنده سازی بافت تاریخی و مرکزی شهر یزد، ساماندهی هسته درونی آن است. این طرح مشارکتی بوده و برای بهبود کیفی محله سعی دارد تا در همه سطوح برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا، بهره‌برداری و مدیریت از فکر و منابع انسانی و مالی مردم و نهادهای دست‌اندرکار استفاده کند. (جمشیدی، 1391: 120)

نقش مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری (نمونه: محله ستارخان در شهر خرم‌آباد) با روش کتابخانه‌ای و میدانی، به این نتیجه رسید با توجه به نتایج آزمون فرضیات که ساکنین محله تمایل به مشارکت در امور محله را دارند. (شیخ‌الاسلامی، 1392: 45)

رویکرد مشارکت در نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری با روش کتابخانه‌ای و میدانی به منظور عملیاتی نمودن رویکرد مشارکت جویانه در روند نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده می‌توان از فرایند همکاری پایدار به عنوان روشی جامع که دربرگیرنده تمامی مراحل پیش طراحی، طراحی و اجراست بهره جست. (ضرابی، 1388: 28)

نقش الگوی مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی مطالعه موردی: محله عامری اهواز با روش کتابخانه‌ای و میدانی اجرای طرح بهسازی و نوسازی در این محدوده با مشارکت مردم موفقیت‌آمیز بوده همچنین از نمودارهای ترسیم‌شده چنین استنباط می‌شود که مردم محله از وضعیت فعلی راضی و با طرح بهسازی و نوسازی محله موافق هستند. (اسدیان، 1390: 134)

بررسی و تحلیل عوامل بازدارنده مشارکت مردم در توسعه روستایی با تأکید بر روش تفکر عقلانی (نمونه موردی دهستان سنبل‌آباد) با روشی کتابخانه‌ای و میدانی با این نتیجه رسیدند نزدیک به 82 درصد پاسخگویان در مشارکت‌های رسمی اصلاً فعالیت نداشته و یا مشارکت کمتری داشته‌اند در حالی که در مراسم غیررسمی نظیر هیئت‌ها، روضه‌ها، سفره‌ها و جلسات مذهبی و مراسم عروسی، میزان مشارکت بالاتر است؛ و هرچه افراد احیای اعتماد بیشتری نسبت به دیگران داشته باشند. به‌طور کلی مشارکت بیشتری از نوع رسمی دارند. میزان اعتماد مردم با فعالیت‌های غیر رسمی آن‌ها ارتباطی ندارد. (شایان، حمید، 1390: 16)

تحلیلی بر طرح‌های احیا و نوسازی بافت‌های فرسوده نمونه موردی محله جویباره اصفهان باهدف تحلیلی بر طرح‌های احیاء و نوسازی در محله جویباره و بیان نقاط ضعف و قوت آن‌ها و ارائه راهکارهایی برای استفاده بهینه از این فضاها با روش تحقیق توصیفی نشان دادند که نوسازی پایدار بدون شناخت و توجه به ساختار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی محل امکان‌پذیر نیست و بدون جلب مشارکت واقعی مالکان این بافت‌ها امکان دستیابی به بهسازی مطلوب محقق نخواهد شد. (شفقی، 1366: 12)

مشارکت شهروندان برای بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده با تأکید بر توسعه پایدار شهری بعد از بررسی میزان تمایل مشارکت ساکنین برای بهسازی و نوسازی بافت فرسوده محله جولان، متغیرهای موجود در محله را مورد ارزیابی و تحلیل قرارداد. نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش بیانگر این مطلب است که توانمندسازی با تأکید بر مشارکت مردمی روش مناسبی برای بهسازی و نوسازی بافت فرسوده شهر همدان است. (سرداریان، 1392: 34)

مرمت و بهسازی بافت‌های فرسوده نمونه موردی شهر لِه، شهر "له" در ایالت لاداخ تبت واقع‌شده و مرکز این ایالت محسوب می‌شود. لاداخ از ایالات باستانی تبت است فرسودگی بافت شهر از جمله مسائل مهمی بود بدین ترتیب طرح مرمت و بهسازی بافت در قالب فرایندی در هشت گام آغاز گردید. این فرایند که شامل هر سه مرحله اصلی فرایند مشارکتی (پیش طراحی، طراحی و اجرا) می‌باشد (Michael, 1987).

شناسایی شاخص ها:

شاخصهای تعیین شده برای شناسایی بافتهای فرسوده عبارتند از:

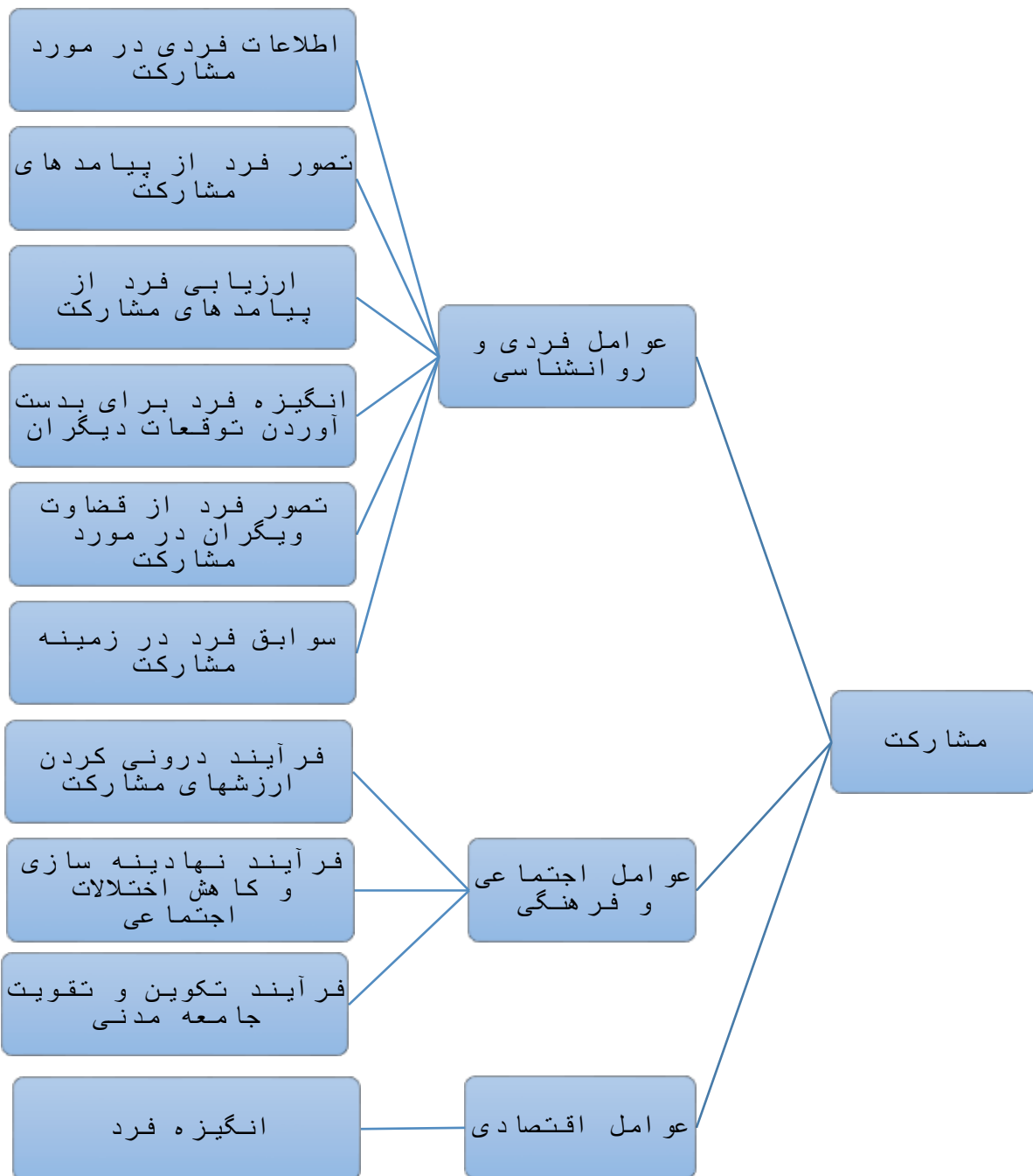
- 1- بلوک هایی که بیش از 50٪ قطعات کمتر از 200 متر مربع.
 - 2- بلوک هایی که بیش از 50٪ بناهای آن فرسوده (فاقد سیستم سازه ای) و به عبارتی ناپایدار و غیر استاندارد می باشد.
 - 3- بلوک هایی که بیش از 50٪ معیار آنها کمتر از 6 متر مربع می باشد (سازمان نوسازی و بهسازی، 1385).
- به طور کلی بافت های فرسوده بافت هایی هستند که هر سه شاخص ریزدانگی، نفوذ ناپذیری و ناپایداری را داشته باشند و دارا بودن یک یا دو ویژگی ذکر شده دلیل بر فرسوده بودن بافت نمی باشد.
- شاخصهای ذکر شده، فقط جنبه کالبدی داشته و هیچ توجهی به مباحث اقتصادی و اجتماعی و تأثیرات آنها در ناکارآمدی بافتهای شهری نشده است. ضمن آنکه با توجه به تنوع در ویژگیهای بافتهای شهری و با توجه به تفاوتهای ناشی از تنوع در کاربریها، بافتهای اجتماعی و وضعیت اقتصادی مردم، می توان نوع دیگری از شاخصهای ناکارآمدی را تعیین نمود که قطعاً سه شاخص ذکر شده قادر نخواهند بود تمام آنها را تحت پوشش قرار دهند.

شناسایی شاخص های مشارکتی:

شاخص های موثر بر مشارکت مردمی عبارتند از:

- 1- عوامل فردی و روانشناسی.
- 2- عوامل اجتماعی و فرهنگی.
- 3- عوامل اقتصادی. (علوی تبار، 1378: 18).

مدل شاخص های موثر بر مشارکت مردمی به صورت کامل و خلاصه در زیر نشان داده شده است.

نمودار 2- مدل عوامل موثر بر میزان مشارکت و نحوه تاثیر گذاری آنها

نتیجه گیری:

بافت فرسوده بافت ویژه ای و میراثی ارزشمند از گذشته است که باید آنرا احیاء کرد و بهره بهره ی لازم را از آن در زمینه های مختلف فرهنگی اجتماعی برد. این حال در لابه لای عناصر با ارزش در این بافت، بناهای دیگری نیز هست که تخریب شده اند و یا فاقد ارزش می باشند و اگر ارزشمند بوده اند، اکنون از بین رفته اند و دیگر جایگاهی ندارند. بدین لحاظ، باید راهکارهایی ارائه کرد که از فضاهای موجود در بافت برای ارتقای کیفیت محیط و توسعه فضاهای شهری بهره برد و شرایط را ارتقا بخشید. در همین بافت، آب های سطحی و فاضلاب در کوچه ها، مشکلات زیادی را به وجود آورده است. باید با طراحی محیطی فضا را به گونه ای ارتقا دهیم که برای زندگی در بافت تشویق و ترغیب شوند. باید بافت را بررسی کرد تا تشخیص داده شود که کدام

قسمت های آن را باید حفظ و احیا کرد و کدام قسمت ها باید توسعه یابد و کدام قسمت ها باید حذف گردد و چگونه می توان عناصر جدیدی احداث کرد و با چه ویژگی، در این جریان حضور فعال جامعه ذی نفع و دارای تعلق خاطر به ارزش های نهفته در عناصر و بافت با ارزش نیز از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است. به بیان دیگر، مداخله در بافت نمی تواند بدون حضور فعال جامعه ذینفع شکل بگیرد. بنابراین مشارکت مردمی نقش به سزایی در بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده دارد.

منابع

- [1] جهانشاهی، محمدحسین. (1382) بافت های فرسوده و مشکل سازی شهری، مجله جستارهای شهرسازی، شماره 4.
- [2] Reddy, K. Narayan (1996), Urban redevelopment.
- [3] مهندسین مشاور امکو. (1382)، مطالعات بافت های فرسوده، ویرایش اول، تهران.
- [4] شماعی، علی و پورا احمد، احمد. (1384)، بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، انتشارات دانشگاه تهران.
- [5] سرتیپی پور، محسن. (1385)، فن آوری مناسب برای کاهش آسیب پذیری بافت های تاریخی، اولین همایش ملی مدیریت بحران زلزله در شهرهای دارای بافت های تاریخی، 9 تا 11 خرداد، دانشگاه یزد.
- [6] Alvin, Boskoff, (1970), the sociology of urban, Meredith corporation USA.
- [7] امیری، سعید. (1374)، چگونگی شناخت و اصلاح بافت های فرسوده شهری، مجموعه مقالات دومین سمینار، سیاست های توسعه مسکن در ایران، جلد اول، انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
- [8] مهدی زاده، جواد. (1381)، نظری اجمالی به ساماندهی مرکز شهر تهران، فصلنامه شهر شماره هفت
- [9] Smith, N. (1996) the New Urban frontier: Gentrification and Reaches city. London: Rutledge.
- [10] سیف الدینی، فرانک. (1381)، زبان تخصصی برنامه ریزی شهری، انتشارات آبیژ، تهران.
- [11] علوی تبار، علیرضا. 1379 (بررسی الگوی مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها جلد اول)، تهران، سازمان شهرداری های کشور.
- [12] توسلی، محمود. (1379) طراحی شهری خیابان کارگر، تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، شرکت عمران و بهسازی شهری.
- [13] حبیبی، سید محسن و سعیدی رضوانی، هادی. (1384) شهرسازی مشارکتی؛ کاوشی نظری در شرایط ایران، مجله هنرهای زیبا، شماره 24.
- [14] پورجعفر، محمدرضا و اردستانی، زهرا السادات. (1387) "جایگاه مشارکت مردمی در ساماندهی بافت های فرسوده شهری"
- [15] علوی تبار، علیرضا. (1378) "الگوی مشارکت در جامعه مردم سالار" شهرداری ها، سال اول، شماره 6.
- [16] حبیبی، ملیحه و مقصودی، سید محسن. (1381)، واژه شناسی مرمت، فصلنامه هفت شهر، شماره 12 و 13 تهران.
- [17] عدالت خواه، محمد. (1375) "برای تحقق مشارکت مردم" مجله معماری و شهرسازی، دوره 6، شماره 3 و 4 تهران.
- [18] Noel Castree, Mike Crang, Mona Domoah (2009), International Encyclopedia of Human.
- [19] Healy, patsy. (1992). Planning Debate: The Communicative Turn in Planning Theory. Town Planning Review. Vol 63. No 2. pages 143-162.
- [20] جمشیدی، زهرا. (1391) ساماندهی بافت فرسوده شهری در راستای نوسازی و بهسازی با تأکید بر مشارکت مردمی، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- [21] شیخ الاسلامی، علیرضا. (1392)، نقش مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری.
- [22] ضرابی، المیرا و فرید طهرانی، سایه. (1388)، رویکرد مشارکت جویانه در نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده شهری.
- [23] اسدیان، فریده. (1390)، نقش الگوی مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی.
- [24] شفقی، سیروس. (1366)، ساختار شهر اصفهان، سمینار مشکلات و فرهنگ ترافیکی.
- [25] سرداریان، سوده. (1392)، مشارکت مردمی کلید تحقق پذیری طرح های بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده (نمونه مطالعاتی: محله جولان شهر همدان)، پژوهش های شهری هفت حصار، شماره ششم.
- [26] Michael H. Lang (March, 1987) "Citizen participation in urban planning: Planner attitudes, administrative frameworks", Volume 14, Number 2, Springer Netherlands

- [27] باغبانی، مریم و محمد گنجی، مهتاب. (1384) مشارکت مردم در ساماندهی محیط کالبدی گامی به سوی پایداری محیطی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- [28] بحرینی، سید حسین. (1382) فرایند طراحی شهری، تهران، دانشگاه تهران.
- [29] حبیبی، کیومرث و پوراحمد، احمد و مشکینی، ابوالفضل. (1382)، بافت‌های فرسوده و مشکل سازی شهری، مجله جستارهای شهرسازی، شماره چهار.
- [30] حبیبی، سید محسن و مقصودی، ملیحه. (1381) مرمت شهری، تهران، دانشگاه تهران.
- [31] زاهدی، شمس السادات و نجفی، غلامعلی. (1355)، بسط مفهومی توسعه پایدار، مدرس انسانی ویژه‌نامه مدیریت، شماره 49
- [32] Hugh Barton, Marcus Grant (2003) Richard Guise, Shaping neighborhoods" London, Spon press.
- [33] Pennsylvania State University (Jun 30, 2009) "Urban Design Directory", Pennsylvania, Urban Design Group press.